

ERIC BECKETT WEAVER

A Princip-kultusz és ami utána következik

Az 1935-ben kiadott kollektív emlékezetről szóló könyv egyik legizgalmasabb részében a francia szociológus Maurice Halbwachs megjegyzi, hogy az emlékezetünk ugyanúgy változik, ahogyan megváltozik a jelen hangulatunk vagy állapotunk – mégpedig azért, hogy a jelenünk a múltunkkal összhangban legyen, és ez a harmónia a ránk nehezedő (szintén változó) társadalmi elvárásokkal és helyzettel is kialakuljon. „A társadalom” – jegyezte meg Halbwachs – „időnként nemcsak arra kötelezi az embert, hogy felelevenítse gondolatban a már megtörtént eseményeket, hanem arra is, hogy az eseményeket átfesse, lerövidítse, vagy kiegészítse úgy, hogy bármennyire is biztosak vagyunk abban, hogy az emlékeink pontosak, olyan presztízzsel ruházzuk fel őket, amellyel a valóság nem rendelkezett.” (Halbwachs 1992: 51)

Ez a gondolatmenet nem ismeretlen az antropológia előtt. Halbwachs kortársa, a brit antropológus, Arthur Maurice Hocart több tanulmányban kimutatta, hogy milyen összhang van a társadalmi hitek vagy rítusok és az adott társadalom sajátos történelmi narratívája között.¹ Halbwachs másik kortársa, az antropológus Lord Raglan, odáig fejlesztette az elméletet, hogy megmutatta: mennyire hamis az angol társadalom jó néhány történelemértelmezése/sztorija (pl. a britek angol-szász származása), és ugyanakkor mennyire hiábavaló rámutatni erre a hamisságra (Raglan 1936). Ezeket a hiedelmeket megingathatlan tényként fogadták az akkori britek, hiszen ezek a hamis történelmi narratívák egyfajta összhangot teremtettek a jelen és a múlt között. Ez a felismerés most is érvényes. Mióta az antropológia a folyamatos változásban lévő társadalmakkal foglalkozik, kénytelen azt is felismerni, hogy a változások a valamikor állandónak hitt múlt-felfogásra és emlékezetre hatnak. Így van ez a törzsi társadalmakkal, és a mi „modern” társadalmunkkal is.

Kezdjünk pár idézettel a legkülönbözőbb komolyságú és politikai beállítottságú helyekről:

1. „Az első-Balkán háborúban [Gavrilo] Princip a szerb hadsereg katonájaként vett részt.” (a magyar Wikipédia – kiemelés tőlem).
2. „1918. április 28-án halt meg Theresienstadt börtönében Gavrilo Princip boszniai szerb terrorista, aki Ferenc Ferdinánd osztrák–magyar trónörökös meggyilkolásával kulcsszerepet játszott az első világháború

¹ Lásd, pl., Hocart, „The Common Sense of Myth” (1916), „The Purpose of Ritual” (1935), vagy „In the Grip of Tradition” (1938), in u.ő (1952).

kirobbantásában... A diákot [Principet] belgrádi tartózkodása idején az Ifjú Bosznia fogadta soraiba...” (Tarján M. Tamás, „1918. április 28. Gavrilo Princip halála” Rubiconline, d.n.)

3. „A szerb haladók pártjának hatalomra kerülésével ... Princip egyértelműen nemzeti hőssé és az idegen elnyomás ellen harcoló szabadságharcossá avansált Belgrádban. Tomislav Nikolic elnök nemrégai sajtónyilatkozatában azt hangoztatta, hogy a világháborús évforduló kapcsán nem fogják megengedni a történelemhamisítást, vagyis azt, hogy egyes külföldi körök Szerbiára hárítsák a felelősséget a háború kirobbantásáért, és hogy Gavrilo Principet „Bin Ladenhoz hasonló terroristának” kiáltsák ki. ...

A boszniai születésű Gavrilo Princip megosztja Bosznia-Hercegovinát: miközben a szerb országrész hatóságai arra készülnek, hogy Kelet-Szarajevóban a belgrádi Princip-szobor hasonmását állítsák fel, a boszniai központi kormány Ferenc Ferdinándnak állítana emléket: az évfordulóra felújítják a meggyilkolt főherceg tiszteletére 1917-ben készült emlékművet.” — (J. Garai Béla, „Gavrilo Princip nem volt terrorista”, Magyar Hírlap, 2014. január 24.)

Végezetül, Bihari Péter az első világháború kiváltó okairól, vagy inkább az ezt kifejtő történelmi vitákról szóló – egyébként rendkívül érdekes – írása így zárul:

4. „Napjainkban Szerbia jelentett be történelmi ‘perújrafelvételt’, sőt Emir Kusturica filmjét az elnyomókkal szembeszálló, hős Gavrilo Principről forgatja. Hiszen ha a mi terroristánk nem terrorista, hanem szabadsághős, akkor egész népünk az.” (Bihari Péter: „1914 nyara”, Élet és Irodalom, 2014/19. május 9.)

A több nyelvben kiadott szarajevói per jegyzőkönyvéből meglehetősen sok konkrétumot lehet tudni Principről, a szarajevói merényletről (Pharos 1918; Bogičević 1954; Owings 1984). Mi több, 1916-ban egy osztrák pszichológus, Martin Pappenheim több hónapon át készített interjút a bebörtönzött Princippel, mely interjút 1926-ban publikálta is (Pappenheim és Princip 1926a, 1926b, 1927). A tények alapján nézzük az első állítást – az állítás hamis. Az első balkáni háború kitörésekor (amikor Bulgária, Szerbia, Montenegro, és Görögország megtámadta az Oszmán birodalmat) Gavrilo Princip –mint oly sok kortársa – reménykedve várta, hogy a török igtól megszabaduljanak a balkán népek, és mint sok osztrák-magyar délszláv alattvaló (horvát, szlovén és szerb egyaránt), Princip is Szerbiába szökött, hogy önkéntesként belépjen a szerb hadseregbe. A fiatalembert a szerb hatóságok elutasították, mert túl gyengének ítélték. Soha nem harcolt semmilyen harctéren.

A második idézetben említést találunk az Ifjú Bosznia (Mlada Bosna) nevű szervezetről. A közhiedelemmel ellentétben, Gavrilo Princip idején ilyen nevű

szervezet nem létezett. Mások találták ki – utólag – ezt az elnevezést arra a sok laza jugoszláv eszmékkel telített boszniai diák-csoportosulásra, ami a hasonló gondolkodású horvátországi, dalmát, szlovén (stb.) diákokkal érintkezett. Princip először Szarajevóban (és nem Belgrádban) lépett kapcsolatba egy ilyen csoporttal (Dedijer 1964: 575).

A harmadik idézett szöveghez majd a későbbiekben részletesen kifejtem az okfejtésemet, hadd szögezzek le itt annyit, hogy nem újdonság Princip hősisítése.

Végül a legérdekesebb, a negyedik idézet – kezdjünk a szóhasználattal. Mindenkinek szíve joga, hogy Princip jellemvonásait úgy értékelje, ahogy akarja, mégis, a „terrorista” szó véleményem szerint itt nem helytálló. Van egy olyan régebbi felfogás, hogy minden kispolgár által elkövetett politikai gyilkosság egyenlő a terrorizmussal (gondoljunk a cári Oroszország forradalmáira), de ezt a legtöbben ma nem fogadják el. Princip cselekménye mindenestre nem egyezik azzal a „terrorista”-értelmezéssel, amit ma a leggyakrabban használunk. Ugyanakkor, el kell ismernem, hogy mint sokszor az ügyész, a vádlott Princip is használta a „terror” kifejezést a cselekedetére a gyilkossági perben. De Princip mindössze két embert gyilkolt meg politikai okokból. Bármennyire visszásnak is hangozhat, nem minden politikai gyilkosság egyenlő terrorizmussal. Egy hasonlat: az amerikai Kennedy elnök vagy Martin Luther King gyilkosait nem szokás terroristáknak nevezni. Princip merénylő volt (nevezhetjük gyilkosnak is), de soha nem állt a szándékában félelmet (terror) kelteni a lakosságban, vagy névtelen civileket halomra gyilkolni. Ellenkezőleg, Princip előre megtervezett merényletet követett el a Habsburg-uralom megtestesítője ellen. A trónörökösnél tökéletesebb célpont csak az elérhetetlen Ferenc József császár lehetett volna.

Ahogy már említettem, a magát jugoszlávnak valló boszniai szerb Gavrilo Princip nem most lett hős és szimbólum; már az első Jugoszláviában is a délszláv állam egyik megálmódójaként és teremtőjeként hivatkoztak rá. Princip jugoszláv identitása tökéletesen illett a királyi Jugoszlávia délszláv egyesítési törekvéseihez. Mi több, Princip társai között nem csak szerbek voltak, hanem volt egy boszniai muzulmán – Mehmed Mehmedbašić –, és egy horvát – Ivo Kranjčević is. Így nem csoda, hogy a királyi Jugoszláviában emléktáblát helyeztek el Szarajevóban, amelyen a következő cirill betűs szöveg volt olvasható:

„Ezen a történelmi helyen Gavrilo Princip kikiáltotta a szabadságot Szent Vitus napján [e.g. Vidovdan], 1914. június 28-án.”

Az emléktáblát 1941-ben eltávolították a falról, Németországba szállították, és április 20-án hadi trófeaként Hitlernek ajándékozták a születésnapján (Bazdulj 2013). De Principet nemcsak a királyi Jugoszláviában tekintették szabadságharcosnak, és később más tábla is állt a merénylet helyszínén. Princip, a nyomorult parasztgyerekből lett éhező egyetemista, aki a délszlávok egyesítéséről álmodozott, különösen jól beleillett a jugoszláv kommunista panteonba.²

² Az egyik kommunista szemléletű történelem, ami még mindig a történet legérdekesebb feldolgozása: Dedijer (1966): *The Road to Sarajevo*.

A második világháború után betonba ágyazott szimbolikus lábnyomokat helyeztek el azon a helyen, ahol Princip egykor (a feltételezések szerint) állt, a falra piros – és megint cirill betűs fehérmárvány tábla került a következő szöveggel:

„1914. június 28-án erről a helyről juttatta lövéseivel kifejezésre Gavrilo Princip a nép tiltakozását a zsarnokság ellen, valamint népünk évszázados szabadság-törekvését.”³

Tehát, amint látható, Gavrilo Principet hősként, a délszláv állam megtestesítőjeként régóta ünnepelték. Ez a második emléktábla, és annak szimbolikus tartalma sem élte túl Jugoszlávia szétesését. Szinte észrevétlenül, a szarajevói ostrom alatt (1992-1996) a jugoszláv eszmével együtt semmisült meg. Akkor Princip és társai már kicsit másként szolgálták a szarajevói népet – a piachoz közeli kis kápolna-sírhelyük vécéként funkcionált az ostrom alatt (Butcher 2014: xix-xx). Ezáltal az ostromlott város polgárai kifejezheték véleményüket a (még) Jugoszlávia néven létező államalakulatról, ami akkor már csak Szerbiából és Montenegróból állt.

A jugoszláv háborúk után ismét emléktáblát avattak ugyanott Szarajevóban, amelyen délszláv-latin betűkkel, utána pedig angolul az alábbi szöveg olvasható:

„Ezen a helyen 1914. június 28-án Gavrilo Princip merényletet követett el az Osztrák-Magyar Monarchia trónörököse, Ferenc Ferdinánd, valamint felesége, Szofia ellen.”

Az előbbiekkal ellentétesen ez az emléktábla nem kívánja kifejteni a merénylet okát. A merénylet, az első világháborúnak – a világtörténelem addig legvéresebb háborújának (egyik) – kiváltója immár mintha csak összefüggéstelenül, magyarázat és értelem nélkül, sőt, értelmezhetetlenül lebegne ott a falon. Bármennyire is nem kívánt az újabb tábla szövegének megformálója magyarázattal szolgálni a merénylet okaira, Princip tette nem maradhat értelmezés nélkül. Kell – muszáj – értelmet adni a világtörténelem egyik legnagyobb katasztrófája hátterének. Az értelmezésről ma is zajlik a vita a volt Jugoszlávia országaiban, különösen Bosznián belül, és a helyzet mára odáig fajult, hogy a különböző boszniai (bosnyák, horvát, szerb) történelemtankönyvekben is megjelennek az értelmezési különbségek.⁴ E különbségek nemcsak arról szólnak, hogy ki felelős a világháborúért, hanem akörül forog a disputa, hogy hogyan kell értékelni a volt jugoszláv államokat. A kommunista Jugoszláviában a királyi Jugoszlávia zsarnokságáról tanítottak. Tito országának széthullásával a sajtóban és a történelemtankönyvekben feltárhatták a jugoszláv kommunisták bűneit. A délszláv nacionalista történetírók már nem a saját népük Jugoszláviában betöltött kiválóságát hangsúlyozzák, hanem ellenkezőleg, a népük szenvedését próbálják felnagyítani, miközben rátukmálják a két Jugoszlávia bűneit más népekre. A probléma itt nem igazán a bűnökben rejlik, hanem a nemzeti felelősségben – egy olyan államért (és széteséséért), amely (elnyomással, és nemzetközi eszmékkel) egyesíteni próbálta a délszláv nemzeteket. Ebben ismét szerepet adnak Principnek, aki maga soha nem érthette meg a jugoszláv állam létrejöttét, hiszen hat hónappal a Monarchia szétesése

³ Helyesen a harmadik tábláról van szó – de a második csak rövid ideig állt, mert ideológiailag nem volt kielégítő.

⁴ Lásd: The Guardian, 2014. május 6.

előtt, 1918. április 28-án különösen fájdalmas, csontjait megtámadó tuberkulózisban halt meg teresienstadti börtönében. Most hol szerb nacionalistaként, sőt terroristaként (az egyik boszniai muzulmán tankönyvben is), hol felszabadítóként, hol elvetemült szerencsétlenként, hol egy elveszett illúzió megálmodójaként írják le őt.

Princippel kapcsolatosan nemcsak a délszlávoknál változott meg a történelmi szemlélet, hanem a magyaroknál is. Egyértelműen negatív a hangnem, amivel egyesek Principet és tettét említik – az általánosan használt terrorista szó utal az érzelmekre. Pedig már száz év telt el a gyilkosság óta, és nyilvánvaló, hogy nem Princip robbantotta ki az első világháborút, s nem volt felelős Trianonért (hiszen akkorra már halott volt). Miből ered ez az indulat? A gyilkosság magában valóban visszataszító, de sok gyilkos volt a világtörténelemben, akikre nem gondolunk különösen haragosan vissza. Mi több, Principnek az a gondolata, miszerint: – a Habsburg ház a népem ellensége – a magyarok számára sem idegen (itt Debrecenben különösen nem, hiszen az egyik trónfosztó nyilatkozatot Debrecenben ratifikáltak – idézem: „ezen dinasztia... egy uralkodót sem mutathat fel, ki népei szabadságának szentelte volna erejét és dicsőségét”).⁵ Tehát ez nem lehet a probléma.

Nézzük meg közelebbről az áldozatot: amíg élt, Ferenc Ferdinánd hírhedt és nyílt magyargyűlölő volt. Trónra lépése előtt azt tervezte, hogy a magyarok szerepét gyengíti, a kiegyezést pedig eltörli. Talán jó betekintést adhat a magyarokkal kapcsolatos érzelmeire a következő levélrészlet, melyet volt tanítójának írt:

„Az úgynevezett rendes magyar egyszerűen nem létezik, legyen akár miniszter, gróf, bíboros, kereskedő, paraszt vagy lovászfű, mind forradalmár és számár (kivéve a bíborost, aki nem számár, hanem köztársaságpárti).”⁶

Nem csoda, hogy Budapesten egyes vezetői körök meglepéssel fogadták a trónörökös halálhírét (Galántai 1964). A mostani kifakadás az új Princip-kultusz ellen Magyarországon a fentiek értelmében nem magyarázható a Ferenc Ferdinánd iránti szimpátiával.

Inkább Jugoszlávia eltűnésében kell keresni az indulatok forrását.⁷ Ma már általános a felfogás Magyarországon, hogy Jugoszlávia hamis, mesterséges kreálmány volt – Trianon, s a versaillesi béke torzszüleménye. Amíg még létezett az ország – a második, kommunista Jugoszlávia – és pláne, amikor a horvát-szlovén származású Tito vezette Belgrádból a „testvériség és egység” szlogen alatt, ez a vélekedés nem tűnhetett meggyőzőnek. Ezért a korábbi Princip-émlékművek létezése sem volt olyan érdekes.

⁵ A trónfosztó nyilatkozatból Szacsavay felolvasásában, Debrecenben a Parlament előtt, 1849. április 19-én, közli Pap (1870): 90.

⁶ Ferenc Ferdinánd levele volt tanárának Max Wladimir von Becknek, 1905. aug. 28., közli Kiszling (1953): 83 o.; angol fordításban in King és Woolmans (2013): 134 o.

⁷ A magyarok Habsburg-kor iránti nosztalgiája túl enyhének tűnik számomra ahhoz, hogy (rész)magyarázatként szolgáljon – de lehet, hogy nincs igazam. Mindenesetre nagyon meglepett, amikor a következő hírt olvastam: „A Civil Összefogás Fórum (CÖF) az Osztrák-Magyar mintájára alakítaná át az Európai Uniót... – közölte Fricz Tamás CÖF-alapító. A tervezet szerint, közös irányítás alá kerülne a külügyi, a hadügyi és a pénzügyi adminisztráció...” Magyar Nemzet, 2014. június 6. Sajnálatosnak találom, hogy nem tudhatjuk, Kossuth Lajos miként reagált volna erre a gondolatra.

Nem érdemelt különösebb figyelmet, hogy valaki így cselekedett Jugoszláviáért. A Princip-emlékmű csupán egy idegen szimbólum volt a sok közül a világon, ami összhangban volt a tudatunkkal. Amíg Jugoszlávia létezett, elfogadott volt a létezése – ahogyan a Szovjetunióé is – és kevesen tudták elképzelni, hogy majd valamikor a közeljövőben nem fog létezni. Most, miután Jugoszlávia végérvényesen darabokra hullott, szinte elképzelhetetlen, hogy valamikor a jugoszláv eszméért bárki hajlandó volt bármit is tenni. A jelennel nem egyeztethető össze az ilyen múlt, amiben Princip merényletett követett el a jugoszláv eszméért. Könnyebb nekünk elképzelni azt, hogy Princip a most is érzékelhető szerb nacionalizmusért gyilkolt, mint arra emlékezni, hogy hitt a jugoszlávizmusban. Könnyebb úgy emlékezni, hogy terrorista volt, és terrort szított olyan nacionalizmusért, amiért a közelmúltban igen sok embert gyilkoltak meg. Ezzel a gondolattal a jugoszláv eszme a fejünkben a helyére kerül. Visszatérve Halbwachs észrevételére: ahogyan megváltoztattuk Princip emlékét, a jelen és a múlt összhangba került egymással – azáltal, hogy Princip egész lényét vetjük meg, mint egy terroristát.

Annak ellenére, hogy ez a múlt egyezik a jelennel, vannak emberek, akik ezt nem tudják elfogadni. A lényük ellene szól. Nemcsak olyan emberekre gondolok, akik a volt Jugoszláviában éltek és szerették azt, hanem olyanokra is, akiknek – úgymond – a vérében van a jugoszláv eszme. Akinek szlovén (netán horvát) volt az apja, szerb (vagy magyar, vagy macedón) az anyja (stb.). Olyan montenegróira/szlovénre (stb.) is gondolok, aki most is ismerősebbnek érzi Belgrádot, Szarajevót, vagy Zágrábot, mint bármelyik más idegen várost. Bár az ország és eszme halott, Jugoszlávia szelleme még mindig tovább él bizonyos emberekben, bizonyos pillanatokban és bizonyos helyeken.

Irodalom

- Bazdulj, Muharem (2013): „Srećan rođendan, gospodine Hitler”. In: Vreme (Belgrád), 1191. sz. (október 31.)
- Bihari Péter (2014): „1914 nyara”. In: Élet és Irodalom, 2014/19. (május 9.)
- Bogićević, Vojislav (ford. és szerk.) (1954): Sarajevski atentat; izvorne stenografske biljeske sa glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova, održane u Sarajevu 1914 g. Kritiscka obrada. Drzavni Arhiva NR BiH, Sarajevo
- Butcher, Tim (2014): The Trigger: Hunting the assassin who brought the world to war. Chatto & Windus, London
- Dedijer, Vladimir (1964): „Sarajevo Fifty Years After”. In: Foreign Affairs, 42: 4 (július), 569-584.
- Dedijer, Vladimir (1966): The Road to Sarajevo. Simon & Schuster, New York.
- Galántai József (1964): Magyarország az első világháborúban 1914-1918. Gondolat, Budapest
- J. Garai Béla (2014): „Gavrilo Princip nem volt terrorista”. In: Magyar Hírlap, január 24.
- Halbwachs, Maurice (1992): On Collective Memory, ford. L.A. Coser. University of Chicago Press, Chicago

- Hocart, A.M. (1952): *The Life Giving Myth and Other Essays*, szerk. Lord Raglan. Methuen & Co. Ltd., London
- King, Greg és Woolmans, Sue (2013): *The Assassination of the Archduke*. Macmillan, London
- Kiszling, Rudolf (1953): *Franz Ferdinand von Österreich-Este*. Hermann Böhlau, Graz
- Owings, W.A. Dolph (szerk.) (1984): *The Sarajevo Trial*, 2 kötet. Documentary Publications, Chapel Hill
- Pap Dénes (1870): *A Parlament Debrecenben*, II. kötet. Köhler K.A., Lipcse
- Pappenheim, Martin és Princip, Gavrilo (1926a): *Gavrilo Princip's Bekenntnisse: ein geschichtlicher Beitrag zur Vorgeschichte des Attentates von Sarajevo; zwei Manuskripte Princip's; Aufzeichnungen seines Gefängnispsychiaters Dr. Pappenheim aus Gesprächen von Feber bis Juni 1916 über das Attentat, Princip's Leben und seine politischen und sozialen Anschauungen*. Lechner, Wien
- Pappenheim, Martin és Princip, Gavrilo (1926b): *Princip o sebi: Jedan prilog historije sarajevski antentat*. Jugoslovenska Štampa, Zagreb
- Pappenheim, Martin és Princip, Gavrilo (1927): „Dr. Pappenheim's Conversations with Princip: Confessions of the Assassin Whose Deed Led to the World War”, ford. és szerk. Hamilton Fish Armstrong. In: *Current History*, 1927 augusztus, 699-707.
- Pharos (szerk.) (1918): *Der Prozess gegen die Attentäter von Sarajewo, nach dem amtlichen Stenogramm der Gerichtsverhandlung aktenmässig dargestellt von professor Pharos, und [mit] einer Einleitung von Josef Kohler*. R. v. Decker, Berlin,
- (Lord) Raglan (1936): *The Hero: A study in tradition, myth, and drama*. Watts & Co., London
- Tarján M. Tamás (é.n.): „1918. április 28. Gavrilo Princip halála”. In: RUBICONline http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1918_aprilis_28_gavrilo_princip_halala/